

Samen met leraren uit het speciaal onderwijs is een generiek competentieprofiel ontwikkeld met de naam Bekwaam en Speciaal. Het onderzoek naar de competenties die nodig zijn voor het onderwijs aan speciale leerlingen toont aan, dat een extra dimensie nodig is om het beroep van leraar in het speciaal onderwijs bekwaam uit te kunnen oefenen. Rob Boerman betoogt in zijn artikel van VHZ april 2005 dat voor professioneel handelen in overleg met collega's keuzes gemaakt moeten worden, op basis van het beroepsprofiel. In dit artikel geeft Hettie Siemons, die mede leiding gaf aan het onderzoek naar de beroepscompetenties, een aanzet tot een vertaling van de competenties naar het handelen van de leraar in het ESM onderwijs.

Bekwaam en Speciaal

een competentieprofiel

speciale onderwijszorg voor ESM leerlingen

In zijn artikel in VHZ van april 2005 stelt Rob Boerman de vraag hoe leraren en ambulant begeleiders hun professionele autonomie kunnen uitoefenen. Daarbij belicht hij het begrip autonomie vanuit de gezondheidszorg en vanuit de filosofie. Artsen hebben in hun beroepspraktijk te maken met een 'autonomiestandaard', die is vastgelegd in protocollen. Deze protocollen bepalen het handelen van de arts. Boerman stelt dat de professionele autonomie van de leraar alleen binnen de ruimte die de kaders van het beroepsprofiel stelt kan plaatsvinden.

Binnen het beroepskader kan de leraar zich ontwikkelen tot een vakman: ook wel persoonlijk meesterschap genoemd. Kern van het betoog van Boerman: 'Kiezen voor persoonlijk meesterschap betekent een bewuste keuze maken voor het beroepsprofiel leraar speciaal onderwijs. Als leraar ben je zelf het belangrijkste instrument in de uitoefening van je beroep.... Een beroepsprofiel behoort vooral een steun in de rug te zijn en geen controlemiddel.... We kunnen aan ouders en leerlingen laten zien dat we niet iets zomaar willekeurig doen, maar dat ons handelen gebaseerd is op een stevig fundament van beroepsregels.'

In dit artikel wordt het competentieprofiel van de leraar speciaal onderwijs verkend naar de consequenties die dit profiel heeft voor de leraar in onderwijs voor leerlingen met ernstige spraaktaalmoeilijkheden (ESM). Daarbij is gebruik gemaakt van de kern van een aantal hoofdstukken uit het generieke competentieprofiel: de positionering van de leraar speciaal onderwijs, de beroepsrollen van de leraar speciale onderwijszorg, beroepssituaties, bekwaamheidseisen en een analyse van de leraarcompetenties.

Uitgangspunt is dat het beroepsprofiel niet alleen richting geeft aan de professionele autonomie van de leraar, maar ook aan de professionele ontwikkeling van de leraar en zijn team.

De leraar speciaal onderwijs: ESM.

Leraren hebben te maken met leerlingen die speciale onderwijszorg van hen vragen. Speciale onderwijszorg als (al dan niet aparte) voorziening is bedoeld voor leerlingen, die door hun specifieke kenmerken en/of achtergrond in een reguliere (onderwijs)omgeving niet tot hun recht komen en onvoldoende mogelijkheden krijgen zich te ontwikkelen.

Er is sprake van een toenemend vermogen van reguliere scholen om leerlingen op te vangen die voorheen naar het speciaal onderwijs werden verwezen. Toch zijn er leerlingen die het in de reguliere onderwijssetting niet redden. Zij worden doorverwezen naar de Regionale Expertise

Centra of naar de Scholen voor Speciaal Basisonderwijs.

Zo bezochten in 2004 295 leerlingen een school voor doven (incl mg); 660 leerlingen een school voor slechthorenden (incl. mg); en 1.831 leerlingen volgden onderwijs op een school voor ernstige spraaktaalmoeilijkheden.

Bron: De zesde voortgangsrapportage LGE, www.minocw.nl/brief2k/2004/doc/27808.pdf.

De groep kinderen met ESM is de laatste decennia enorm gestegen (8 á 10 % van de gehele populatie). Bij een deel hiervan gaan de problemen na verloop van tijd 'vanzelf' of na gerichte behandeling over. Maar een deel van de kinderen blijft ernstige spraaktaalmoeilijkheden houden. Veel leraren ervaren handelingsverlegenheid in het werken met deze leerlingen zeker wanneer dat remediëren niet het gewenste effect heeft.

Met de term ESM worden slechts de symptomen beschreven, terwijl er in veel gevallen sprake is van een taalontwikkelingsstoornis. Dat wil zeggen dat de verwerking van de moedertaal niet 'vanzelfsprekend' verloopt. Dergelijke problemen hebben enorme gevolgen voor de totale ontwikkeling van kinderen omdat taal wezenlijk is voor de vorming van de culturele en persoonlijke identiteit. De moedertaal is het instrument waarmee kinderen de concepten verwerven over hoe de wereld, de ander en zichzelf in elkaar steken. Op deze concepten wordt in

het onderwijs – en daarbuiten – voortgebouwd.

Leraren hebben specifieke deskundigheid nodig om de kinderen de gelegenheid te geven alsnog zo vaardig te worden in de moedertaal dat ze op school mee kunnen komen. Daartoe hebben ze diepgaande kennis en inzicht nodig in de functie van de moedertaal. Slechts dan kunnen zij de leerlingen behoeden voor de communicatienood die onherroepelijk het gevolg is van 'je niet kunnen uiten, niet begrijpen en niet begrepen worden'.

De vraag is welke competenties de leraar in huis moet hebben om goed onderwijs te kunnen geven aan deze leerlingen. Een overzicht van de generieke competenties van de leraar speciaal onderwijs kunt u vinden in het artikel van Rob Boerman in Van Horen Zeggen, april 2005.

Hier wordt allereerst ingegaan op de rollen die de leraar heeft in het onderwijs aan leerlingen die speciale onderwijszorg vragen, om daarna in te gaan op de extra dimensies en bekwaamheden die de beroepssituaties vragen van de leraar.

LERAREN HEBBEN SPECIFIEKE DESKUNDIGHEID NODIG OM DE KINDEREN DE GELEGENHEID TE GEVEN ALSNOG ZO VAARDIG TE WORDEN IN DE MOEDERTAAL DAT ZE OP SCHOOL MEE KUNNEN KOMEN.

Beroepsrollen

De leraar is verantwoordelijk voor het geven van goed onderwijs. Die verantwoordelijkheid komt tot uitdrukking in wat we de pedagogische en didactische beroepsrol noemen. De leraar ESM gaat uit van de betekenis van taal in het dagelijks leven. Het verwerven en gebruiken van taal wordt meestal als iets vanzelfsprekend beschouwd.

In het onderwijs aan dove en slechthorende kinderen en aan kinderen met ernstige taalproblemen wordt duidelijk wat er gebeurt als taal niet spontaan verworven wordt. Dan wordt zichtbaar hoe complex het proces van taalvererving is en wat een centrale rol taal – ook in ons eigen leven – speelt.

Voorwaarde daarbij is dat de leraar in staat is contact te maken, om te gaan en te communiceren met anderen. We noemen dat de interpersoonlijke beroepsrol. Onderwijs aan ESM leerlingen vraagt van de leraar om bewust te handelen en het vraagt om bewuste inzet van alle eigen communicatieve vaardigheden. Interpersoonlijke competentie is onmisbaar voor de leraar. Als die in onvoldoende mate aanwezig is, kan er geen sprake zijn van pedagogische of didactische kwaliteit.

De effectiviteit van de leraar op pedagogisch en didactisch gebied wordt sterk bepaald door zijn vermogen om de complexiteit van het werk voor zichzelf en voor anderen (in het bijzonder zijn leerlingen) overzichtelijk en hanteerbaar te maken. We noemen dat de organisatorische beroepsrol. Organisatorische competentie is niet in dezelfde mate randvoorwaardelijk als de interpersoonlijke competentie, maar versterkt wel de effectiviteit van de leraar.

Voorbeeld (ortho)pedagogisch handelen.

Annemarie is leraar in groep 3 op een SH/ESM school. Op een ochtend is zij bezig met een natuurkundeles. Daarbij laat zij één van de leerlingen een bakje voor ijsklonten vullen met water. Ze vraagt de leerlingen mee te komen naar de plaats waar de koelkast staat met een diepvriesvakje er boven. Deze koelkast wordt in de dagelijks gang van zaken alleen gebruikt door de leraren van de school. Hij staat in een klein kamertje, een soort kast. Er is dan ook onvoldoende ruimte voor alle leerlingen om goed te kunnen zien dat het bakje met water in het diepvriesvakje wordt geplaatst.

Thomas, een bijna doof jongetje, grijpt de haarbos van het jongetje voor hem om hem plaats te laten maken voor hem. Bekend is dat dove kinderen hun emoties niet altijd goed kunnen uiten. Ze zijn niet gewend om te vragen of zij ook mogen kijken, maar handelen veel eerder voor ze nadenken. Dit was zo'n typisch voorbeeld hiervan.

Annemarie was duidelijk op de hoogte van dit probleem, en pakte Thomas vriendelijk doch dwingend bij de arm, keek hem in de ogen en zei: 'Nee Thomas, je moet vragen of je ook mag kijken. Dit (en ze pakt zonder hem pijn te doen de haarbos van Thomas) doet pijn.... Vraag maar of je ook mag kijken, zeg maar dat je het niet kan zien'. Thomas kijkt naar het jongetje dat hem in de weg stond en vroeg (niet verstaanbaar): 'ik wil ook kijken....'. Het jongetje gaat opzij en Thomas ziet hoe het bakje met water in het diepvriesvak gezet wordt.

Beroepssituaties

Welke situaties kenmerkend zijn voor het beroep van leraar in de speciaal onderwijs, wordt bepaald door waar de leraar werkt (sector en maatschappelijke context) en hoe het onderwijs daar georganiseerd is.

In het competentieprofiel wordt onderscheid gemaakt tussen vier situaties: Werken met leerlingen, samenwerken met collega's, samenwerken met de omgeving (bijvoorbeeld ouders, jeugdzorg, samenwerkingsverbanden) en reflectie en ontwikkeling (het professioneel handelen en de beroepsontwikkeling). Dit is eigenlijk niet anders dan bij de leraren die opgeleid worden op de PABO's voor het reguliere onderwijs.

Wanneer we nu de beroepssituatie van de leraar in de ESM school bekijken, kenmerkt deze situatie zich door de complexiteit. Het accent in dit type onderwijs ligt op de vormende rol van de moedertaalontwikkeling en op de interdisciplinaire samenwerking met ouders, logopedisten en andere deskundigen. Het is dan ook essentieel om de complexe communicatieve en conceptuele problematiek van deze kinderen zo te analyseren dat er doeltreffend

BEKWAAM EN SPECIAAL

figuur 1: zeven onderwijscompetenties

gehandeld kan worden. Bovendien dragen omgevingsfactoren bij aan de problematiek en is reflectie van die omgeving (leraren en ouders) op de eigen communicatieve vaardigheden van groot belang.

Voor de leraar in het ESM onderwijs vraagt het om extra dimensies en specifieke bekwaamheidseisen.

Extra dimensies en bekwaamheidseisen

Binnen de context van het speciaal onderwijs vragen de verschillende beroepsrollen (zie figuur1) van de leraar om een extra dimensie. Teams van scholen voor auditief gehandicapten (AG) en/of ESM onderwijs kunnen deze dimensies uitwerken naar hun eigen beroepssituatie. Vragen die hierbij gesteld zouden kunnen worden zijn: Waar liggen de specifieke bekwaamheden die de ESM leraar op het gebied van normatieve professionaliteit? Welke dilemma's ten aanzien van het authentiek functioneren komen de leraren in het ESM onderwijs tegen? Welke specifieke kennis en kennistoepassing is noodzakelijk in het ESM onderwijs? Welke specifieke vragen komt de leraar ESM tegen op het gebied van het diagnosticerend onderwijzen?

DE BEROEPSSITUATIE VAN DE LERAAR IN DE ESM SCHOOL KENMERKT ZICH DOOR COMPLEXITEIT

De dimensie van de *normatieve professionaliteit* vraagt van de leraar dat hij weet hoe hij in het leven staat en welke morele waarden voor hem richtinggevend zijn voor zijn omgang met de wereld. Het vraagt ook om eerlijkheid, rechtvaardigheid en bescheidenheid in de wijze waarop hij omgaat met de tekortkomingen van anderen en van zichzelf. In de tweede plaats functioneert de leraar ten dienste van de ontwikkeling van de leerling en heeft hij daarin ook een zorgtaak. Professionaliteit in dienst- en zorgverlenende beroepen vergt een specifieke ethiek in de beroepshouding. Die ethiek is treffend onder woorden gebracht door Tronto.

Tronto onderscheidt de volgende elementen van zorgethiek:

Attention: dat wil zeggen dat de leraar aandachtige betrokkenheid toont op de mogelijke behoeften van de ander. Elementair uitgangspunt voor alle zorg is dat de leraar er voor open staat, erop gericht is, de behoeften van de ander waar te nemen.

Responsibility: de verantwoordelijkheid willen en kunnen nemen om aan de behoeften tegemoet te komen. Het

kan betekenen dat de leraar bereid en in staat is zich in te zetten voor de nodige voorzieningen (materieel en persoonlijk) te realiseren.

Competence: de feitelijke competentie om aan de behoefte tegemoet te komen. Het begrip "competentie" wordt hier gebruikt omdat tegemoetkoming aan behoeften ook om vakmanschap vraagt. De leraar ESM heeft andere competenties dan de logopedist.

Een volgende dimensie is die van het **Authentiek functioneren**. Leraren moeten zichzelf kunnen hanteren in werksituaties. Leerlingen in het ESM onderwijs zijn zeer gevoelig voor signalen van onbalans bij de leraar. Bovendien heeft het speciaal onderwijs als belangrijke valkuil dat de leraar in zijn gerichtheid op de afstemming op de zorgbehoefte van de leerling, onvoldoende oog heeft voor zijn eigen behoeften. Werken in speciaal onderwijs vraagt om het vinden een goede persoonlijke balans tussen de zorgbehoeften van de leerling en de zorgbehoeften van de leraar zelf. Daarvoor is nodig dat de leraar zichzelf als persoon kan hanteren.

De leraar speciaal onderwijs draagt daarom zorg voor een fysiek, emotioneel en cognitief evenwicht, om zo effectief te functioneren.

Hij reguleert zijn eigen emoties (gevoelens) en motieven en heeft een evenwicht tussen zijn eigen behoeften en belangen en die van de mensen met wie hij werkt.

Hij heeft een realistisch zelfbeeld ten aanzien van wie hij is, wat hij wil en kan en hoe hij zich wil ontwikkelen.

Hij heeft een evenwicht tussen denk- en daadkracht, tussen investeren in de voortgang van het dagelijkse werk en investeren in zijn eigen ontwikkeling.

De dimensie **diepgang in de kennisontwikkeling en de toepassing daarvan**. De leraar speciaal onderwijs zet zijn kennis op zijn vakgebied zo in, dat hij zijn leerlingen optimaal kan ondersteunen in hun leerproces en zijn leerlingen zich maximaal kunnen ontwikkelen. De professionele kennis van de leraar bestrijkt een breed terrein en is afgeleid van verschillende onderliggende disciplines, onder andere de leer- en ontwikkelingspsychologie, de pedagogie en uiteraard de onderwijsinhouden met de daaraan ten grondslag liggende wetenschapsgebieden. De professionele kennis van de leraar komt vooral tot uitdrukking in de methodieken waarmee hij vormgeeft aan zijn pedagogisch en didactisch handelen. Methodisch handelen volgt een kenmerkend patroon van waarnemen, interpreteren/diagnosticeren, ontwerpen/plannen, uitvoeren, evalueren en bijstellen.

Invulling van de kennisinhouden en -niveaus is mede afhankelijk van de specifieke kenmerken van de leerlingen met wie hij werkt.

De dimensie **diagnosticerend onderwijzen** richt zich op de integratie van alle elementen in de cyclus van professioneel handelen zodanig, dat door toegenomen kennis over de ESM leerling de begeleiding van de leraar steeds beter op de leerling wordt afgestemd. Diagnosticerend onderwijzen en handelingsgerichte didactiek stellen speciale eisen aan de onderzoeks- en ontwikkelbekwaamheid van de leraar speciaal onderwijs en aan de diepgang van zijn praktische, methodische en theoretische kennis.

**HET HANDELEN VAN DE LERAAR
IS SLECHTS ALS 'TOPJE VAN DE
IJSBERG' ZICHTBAAR**

Voorbeeld van normatieve professionaliteit in het AG/ESM onderwijs.

In de klas wordt een kringgesprek gehouden. Jeroen bedenkt van te voren hoe de vorm en de opstelling van de kring zal zijn. Immers, afhankelijk van het doel dat hij met deze kring heeft, zal er een echte kring gevormd worden of vormen de kinderen een halve kring voor hem of voor een van de kinderen die de verteller is.

Op andere momenten wil hij de spontane onderlinge communicatie tussen de kinderen bevorderen en vraagt hen op volgorde van hun huisnummer of lengte te gaan zitten.

In groepen waar met klassenapparatuur gewerkt wordt, begint Jeroen pas met het kringgesprek als de leerlingen hebben aangegeven dat de apparatuur goed is afgesteld.

Jeroen let erop dat de leerlingen niet tegen het licht in hoeven te kijken, dat iedereen elkaars gezicht goed kan zien.

Als hij vertelt, zoekt hij steeds oogcontact met de groep, spreekt in een rustig tempo en gebruikt veel lichaamsexpressie en mimiek om hetgeen hij zegt non-verbaal te ondersteunen. Vaak zorgt hij dat voorwerpen die te maken hebben met het onderwerp van die dag zichtbaar in de kring liggen.

Als een leerling iets vertelt of voorleest, geeft hij hem ruim de tijd en vervolgens feedback op z'n uitingen.

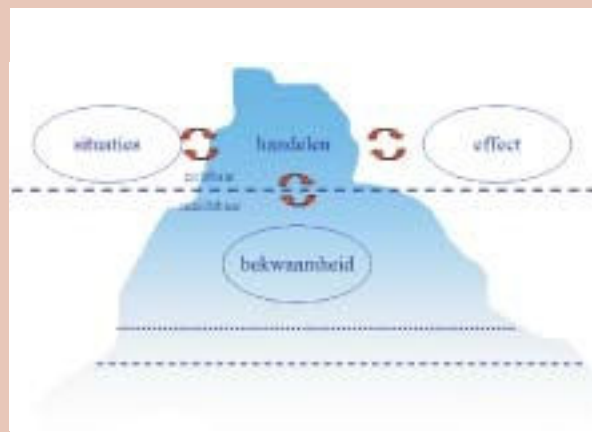
De leerlingen worden aangespoord te vertellen wat zij in het weekend als heel prettig of juist heel onprettig hebben ervaren. Jeroen laat met z'n hele houding zien dat hij echt luistert naar wat er gezegd wordt. Hij geeft andere leerlingen de gelegenheid vragen te stellen over hetgeen gezegd is of eventueel oplossingen voor problemen te geven die door de leerling besproken worden. Hij verdiept zich in de belevingswereld van de kinderen.

Het begrip competentie wordt wel vergeleken met een ijsberg: zichtbaar is slechts een klein deel van de berg, maar het meeste ijs bevindt zich onder het wateroppervlak.

Het handelen van de leraar is slechts als 'topje van de ijsberg' zichtbaar, maar dit handelen wordt beïnvloed door: het zelfbeeld, de normen en waarden, bepaalde eigenschappen en motieven van de leraar.

Daarbij heeft de leraar ESM zich een opvatting gevormd ten aanzien van onderwijs en opvoeding aan leerlingen met ernstige spraaktaalmoeilijkheden, die leidt tot een beroepshouding en een beroepsopvatting. Dit is van invloed op wie de leraar wil zijn, in wat hij nastreeft.

Figuur 2: bekwaamheid komt aan de oppervlakte in beroepsmatig handelen

Analyse van de leraarcompetentie

Definitie van lerarencompetentie

Lerarencompetenties zijn een geïntegreerd geheel van gedragsrepertoire, kennis, inzicht, beroepshouding en -opvattingen, persoonlijke eigenschappen en kwaliteiten. Op basis van deze competenties kan de leraar zijn verantwoordelijkheden in de concrete beroepspraktijk op een professionele manier waarmaken. Door de verantwoordelijkheden van de leraar te benoemen in samenhang met de situaties waarin hij werkt en onder woorden te brengen wat een professionele manier van werken in die situaties inhoudt, beschikken we over een concrete beschrijving van lerarencompetenties (zie figuur 1).

Een professionele manier van werken betekent in essentie dat de beroepscompetentie van de leraar is gebaseerd op kennis, die door de leraar in beroepsmatig handelen op een doelbewuste en doelgerichte wijze productief wordt gemaakt.

In de competentie-eisen wordt, in samenhang met de verantwoordelijkheid van de leraar, beschreven over welk handelingsrepertoire hij moet beschikken en welke kennis daarin opgenomen moet zijn.

HET PROFIEL KAN OOK GEBRUIKT WORDEN OM TE ZIEN OP WELKE GEBIEDEN EEN SCHOOL OF TEAM ZICH VERDER KAN ONTWIKKELEN

Beroepsopvatting en beroepshouding, van daaruit handelen:

Sven is een 6-jarig jongetje met taalproblemen en een zeer gestoorde motoriek. Hij struikelt voortdurend. Joke had aanvankelijk de neiging om Sven te helpen bij alles wat hij moest doen. Ze haalde voor hem het boek uit de kast, bracht hem z'n lunchtrommeltje etc. Uitgangspunt was echter: ook Sven zal dat wat hij zelf kan zelf moeten leren om te doen. Geen aangeleerde hulpeloosheid!! Op een dag is Sven aan de beurt om de planten water te geven. Hij loopt met de gieter naar het aanrecht, vult deze met water en loopt naar het raam. Joke is druk bezig met een ander kind en ziet vanuit haar ooghoek dat Sven begint te gieten. Ze ziet hoe een deel van het water op de vensterbank terecht komt maar houdt zich in. Even later ziet ze hoe Sven wat ongelukkig naar haar kijkt en op de plasjes water wijst. Dan vraagt ze aan een klasgenootje om hem een

doekje te brengen. Die zegt: "hier is een doekje", en Sven veegt zelf het water op. Hij straalt omdat hij het ZELF voor elkaar heeft gekregen. Joke had niet ingegrepen hoewel haar handen jeukten. Maar vanuit de gedachte: 'Sven moet de gelegenheid krijgen eigen oplossingen te verzinnen, zijn autonomie te vergroten, zijn competentie gevoel te vergroten', heeft ze Sven zoveel mogelijk zelf z'n gang laten gaan.

Formele kwaliteit, professioneel handelen

De leraar handelt professioneel, dat wil zeggen hij handelt *doelbewust, doelgericht en kritisch, methodisch, systematisch en ontwikkelingsgericht*.

De professionele kennis van de leraar bestrijkt een breed terrein en is afgeleid van verschillende onderliggende disciplines, onder andere de leer- en ontwikkelingspsychologie, de pedagogiek en uiteraard de onderwijsinhouden met de daaraan ten grondslag liggende wetenschapsgebieden. De professionele kennis van de leraar komt vooral tot uitdrukking in de methodieken waarmee hij vormgeeft aan zijn pedagogisch en didactisch handelen. Methodisch handelen volgt een kenmerkend patroon van waarnemen, interpreteren, diagnosticeren, ontwerpen/plannen, zonodig produceren, uitvoeren, evalueren, bijstellen en verantwoorden.

Samenvatting

In dit artikel is het competentieprofiel van de leraar speciaal onderwijs verkend voor de beroepsgroep van de leraar in het ESM onderwijs. Uitgangspunt is dat het aantal leerlingen met ernstige spraaktaalmoeilijkheden de laatste jaren sterk toeneemt. Dit vraagt om specifieke deskundigheid van de leraren die in deze sector van het onderwijs werkzaam zijn. Rob Boerman moedigt schoolteams aan om aan intervisie en werkbegeleiding te doen. (zie artikel professionele autonomie en onderwijs; VHZ april 2005). Het competentieprofiel van de leraar speciaal onderwijs schetst een aantal dimensies, die van belang zijn voor het geven van goed onderwijs aan ESM leerlingen. Leraren moeten blijven werken aan de ontwikkeling hiervan, individueel, maar ook in teamverband.

Auteursgegevens

Drs. Hettie Siemons is docent en algemeen studieleider aan het Seminarium voor Orthopedagogiek aan de Hogeschool van Utrecht. Bovendien neemt zij deel aan het projectteam voor de ontwikkeling van de opleiding Master Special Educational Needs aan het Seminarium voor Orthopedagogiek.

Zij is mede auteur van het boekje: *Bekwaam en Speciaal*, generiek competentieprofiel speciale onderwijszorg. Zij is bereikbaar op hettie.siemons@hvu.nl

Literatuur:

- Hoogeveen, K. (1999). **Het kunnen allemaal je kinderen zijn; leerkrachten basisonderwijs over hun beroep**. Zoetermeer: Jan van Arkel.
- Huberman, M. (1993). **The lives of teachers**. London: Teacher College Press.
- Jansma, F. (2003). **Bekwaamheidseisen leraren, concept eind-versie**, Stichting Beroepskwaliteit Leraren en ander onderwijspersoneel. Zie ook de hierop gebaseerde CD-ROM (2004): **In bekwame handen**, SBL: 's Gravenhage.
- Kelchtermans, G., (1994). **De professionele ontwikkeling van leerkrachten basisonderwijs vanuit het biografisch perspectief**. Leuven: Universitaire Pers
- Korthagen, F. (2002). Niveaus in reflectie: naar maatwerk in begeleiding. **VELON 2002 Tijdschrift voor lerarenopleiders**, 23, 29-38
- Levering, B., Smeyers, P. (redactie) (1999). **Opvoeding en onderwijs zien; een inleiding in interpretatief onderzoek**. Amsterdam: Boom
- Lingsma, M. & Scholten, M. (2000). **Coachen op competentieontwikkeling**. Soest: Nelissen.
- Siemons H.J. (2003). **Bekwaam en speciaal**. Onderzoek vanuit het biografisch perspectief naar de loopbaanontwikkeling, de opvatting over opvoeding en onderwijs en het handelen in de onderwijssituatie van twee leraren van een mytyschool. Afstudeeronderzoek Doctoraal Onderwijskunde aan de Universiteit van Utrecht.
- Stevens, L.M. (1997). **Overdenken en doen**. PMPO: Den Haag.
- ADDIN ENRfu Tronto, J. (1994). **Moral boundaries. A political argument for an ethic of care**. New York / London, Routledge.
- WOSO, Werkverband Opleidingen Speciaal Onderwijs (2004). **Bekwaam en Speciaal; generiek competentieprofiel speciale onderwijszorg**. Garant: Antwerpen - Apeldoorn.
- Een DEEL van de voorbeelden komen uit het **Praktijkboek Leerlingen met ernstige spraak- en taalmoeilijkheden** van Constandse, C., Elzer, M.J. en M. Mildenberg Seminarium voor Orthopedagogiek, 1999-2002
- Drs. H.J. Siemons, docent aan het Seminarium voor Orthopedagogiek aan de Hogeschool van Utrecht

KENNIS

figuur 3: methodisch handelen op basis van kennis

Tot slot

Dit competentieprofiel geeft richting aan de individuele ontwikkeling van de leraar en de ontwikkeling van de professionaliteit van een team als geheel. Het is dus niet zo dat elke individuele leraar vanaf het begin volledig aan dit profiel moet voldoen, wel zal een school als geheel over alle genoemde competenties moeten beschikken, om de leerlingen een optimale ontwikkeling te kunnen bieden. Het profiel kan dus ook gebruikt worden om te zien op welke gebieden een school of team zich verder in de breedte of (juist) in de diepte kan ontwikkelen. **VHZ**